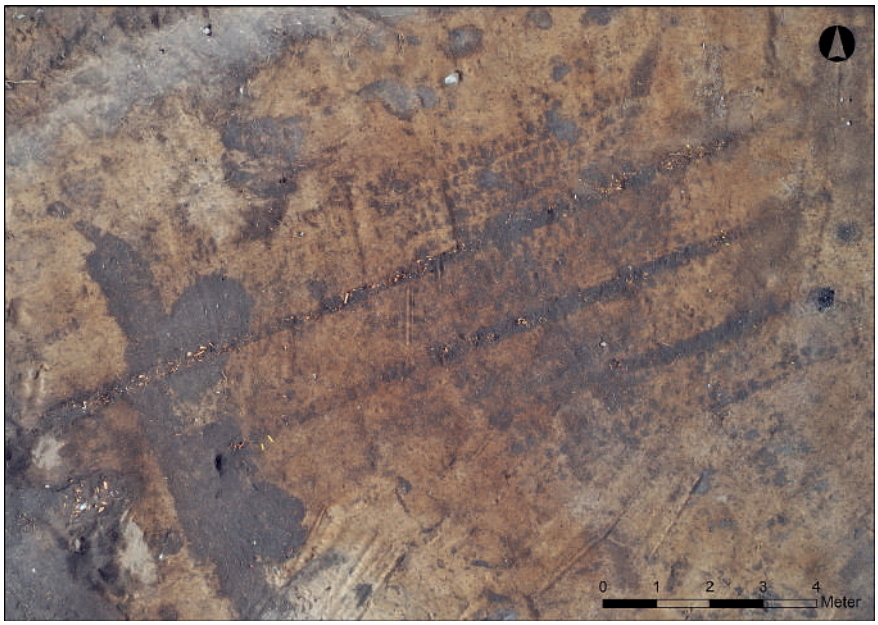
Hallonland vid Östra Eneby prästgård – att identifiera bärodling i det arkeologiska materialet

Karolina Kegel

Although berry seeds are often found as macrofossil remains in archaeological contexts, cultivation of berries can rarely be confirmed. It is generally believed that berry gardening was established in Sweden during the 17th century, becoming widespread in the 18th century. However, this dating is uncertain, partly due to source-critical issues surrounding the deposition, preservation and interpretation of plant macrofossils. In 2024, the vicarage of Östra Eneby, including its gardens, was excavated as part of the extensive contract archaeological project in Pryssgården, Norrköping, Östergötland County. Part of the garden remains, oddly located at the front of the main building, consisted of several similar structures: parallel lines of traces of spade cultivation and ditches filled with animal bones. Using a combination of archaeological analysis of the recorded contexts, macrofossil analysis, osteology, and archival sources, the structures were identified as plant beds for berry bushes, most likely raspberries. The berry garden was probably established between 1860 and 1917, and is, to the best of our knowledge, the only archaeologically documented instance of raspberry cultivation in Sweden. Despite the relatively recent dating, the findings are relevant as an example of how cultivation of berries can be archaeologically identified.

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:29:37

Figur 1. Lodfoto över odlingsytan. Odlingsbäddarna i form av ytor med spadstick samt mellanliggande benfyllda diken går diagonalt genom bilden. Foto: Arkeologerna.

Inledning

I samband med de omfattande utgrävningarna i Pryssgården, Norrköping åren 2023–2024 undersöktes även gårdstomten tillhörande Östra Eneby prästgård. Undersökningarna har visat att prästgården har en historia som sträcker sig tillbaka åtminstone till 1200-tal. Gården låg kvar på samma plats fram till 1990-talet, då de sista byggnaderna revs inför den nya E4:ans framdragande. På tomten undersöktes 2024 en odlingsyta på framsidan av mangårdsbyggnaden. Det visade sig vara en kökssträdgård med bärodling, något som sällan kan beläggas med säkerhet i arkeologiska kontexter.

Odlingsbäddarna framför prästgården

Spår av fyra rektangulära odlingsbäddar kunde identifieras genom förekomsten av spadstick i den ljusa undergrunden. Bäddarna var minst 17 meter långa och omkring 1,2–1,3 meter breda (motsvarande cirka två alnar), med undantag för den nordligaste bädden som var cirka 1,8–2,0 meter bred (cirka tre alnar) (fig. 1). Två alnar är en vanlig bredd på undersökta odlingsbäddar från historisk tid och omnämns som en lämplig storlek redan i medeltida källor, med förklaringen att odlingarna då lätt kan nås för ogräsrensning från båda sidor (Lindeblad & Nordström 2014:40). Utöver ett tvärgående, avgränsande dike i väst saknade

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:29:37

odlingsytan synliga avgränsningar. De fyra odlingsbäddarna omfattade tillsammans en yta av minst 80–90 kvadratmeter.

En iögonfallande detalj i prästgårdsodlingen var tre smala, parallella diken fyllda med obrända djurben, nedlagda med viss omsorg. Dikena var belägna mellan odlingsbäddarna och har fungerat som gångar, troligen med benen exponerade i ytan. Den osteologiska bedömningen visade att benen kom från storvuxna nötkreatur och tamsvin. Med utgångspunkt i svinavelns historik i Östergötland daterades de till tiden efter 1860 (Magnell, personlig kommunikation). Samtidigt visade de historiska kartorna från perioden 1698 till 1861–62 att prästgårdens trädgård så långt tillbaka den kan följas varit belägen på baksidan (västsidan) av mangårdsbyggnaden.

De senaste årtiondenas trädgårdsarkeologi har identifierat ytor med spår efter spadbruk som en tydlig indikation på småskalig odling, vanligtvis trädgårdsodling (Lindeblad & Nordström 2014:36; Andréasson Sjögren 2025:331). Men till skillnad från det oregelbundna gytter av spadstick som sådana lämningar normalt uppvisar avtecknade sig spadsticken vid Östra Eneby prästgård som långa, parallella rader (fig. 2). Sticken, som var ovanligt stora och upp till 0,21 meter breda, var i huvudsak halvmånformade med den raka sidan åt öster eller söder.

Figur 2. Parallella rader med spadstick rensas fram. Till vänster syns ett av de benfyllda dikena. Foto: Karin Lindeblad, Arkeologerna.

De regelbundna raderna visade att spadsticken sannolikt var spår efter en eller några få händelser, kopplade till anläggandet av odlingsbäddarna. Man tycks med andra ord inte ha grävt om ytan flera gånger, vilket pekade mot odling av perenna växter. Samtidigt identifierades inga spår efter fleråriga kryddörter eller prydnadsväxter i de makrofossilprover som analyserades från den ovanliggande odlingsjorden. Här fanns endast frö av hallon (*Rubus idaeus*), ett notoriskt svårtolkat bär där vilda och odlade sorter inte går att skilja åt. I odlingsjorden direkt över spadsticken framkom även enstaka keramikskärvor av bland annat fajans, yngre rödgods och flintgods, vilket också pekade mot en 1800-talsdatering.

Sammantaget var det initialt oklart vad denna odlingsyta, som alltså avvek till både placering och utformning, haft för specifik funktion. Genom arkeologisk analys av de ingående kontexterna och en kombination av källmaterial kunde dock odlingslämningarna med stor sannolikhet tolkas som en bärodling,

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:29:37

vilket är mycket ovanligt i arkeologiska material. Artikelns syfte är att diskutera hur denna typ av odling kan ha sett ut, och hur den kan identifieras arkeologiskt.

Bärfröer och historisk bärodling

Hallonfröer påträffas mycket ofta i stadslager och odlingsjordar från historisk tid, men tolkas vanligen som spår av insamlade vilda bär. Kopplingen mellan makrofossil i odlingsjord och vad som faktiskt odlats på platsen är av flera anledningar inte självklar. Förutom generellt dåliga bevarandeförhållanden i omlagrade jordar, stor variation i mängden frö som avsätts av olika växter, samt frönas olika motståndskraft mot nedbrytning, har påträffade fröer inte sällan sitt ursprung i den latrin med vilken man gödslat odlingarna. De utgör med andra ord spår av konsumtion, men inte nödvändigtvis av odling på platsen (Heimdahl 2014:5; Viklund 2014:17f, 23; Leino 2021:108). Vissa bärfröer är särskilt motståndskraftiga mot nedbrytning (Heimdahl 2009:24). Vad gäller bär som förekommer i den vilda floran i Sverige, som hallon, björnbär och smultron, tillkommer dessutom problemet att vilda och odlade sorter inte går att skilja åt. Bärodlingens historia är därför relativt dåligt känd. I litteraturen anges att odling av bär etablerats på allvar i Sverige först under 1600-talet, för att bli vanligt bland borgerskapet under 1700-talet (Leino 2021:128; Heimdahl 2025:59ff). Det rör sig då framför allt om krusbär och vinbär. Odling av vinbär har dock med stor sannolikhet kunnat beläggas bland annat i det medeltida Skänninge, en datering som är bland de äldsta i Europa (Menander & Arcini 2013:213; Heimdahl 2014:11; Andréasson Sjögren 2021:87).

Hallonodling omnämns i trädgårdsmästaren Johannes Ahlichs trädgårdshandbok från 1722 och anses ha varit etablerad vid århundrades mitt (Hjalmarsson 2005:356f). Dateringen av den äldsta odlingen till detta århundrade är dock osäker (Viklund 2014:23). Flera forskare menar att hallonbuskar hypotetiskt kan ha börjat odlas parallellt med andra inhemska bär, såsom vinbär, redan under medeltid (Andréasson Sjögren 2021:87) eller åtminstone på 1600-talet (Heimdahl 2025:61). Samtidigt innebär frånvaron av säkra arkeologiska kontexter och utmaningarna med att tolka makrofossil att det idag är svårt att dra odlingstraditionen längre tillbaka än till de äldsta skrivna källorna. Klart är att hallonodling och bärodling i allmänhet blir mycket omfattande under 1800-talets senare del, vilket bland annat hänger samman med tillgången på billigt socker (Leino 2023:218).

På Östra Eneby prästgård genomfördes 1761, 1786 och 1825 husesyn, där också trädgården beskrevs. 1761 omnämndes, utöver fruktträd av skilda slag, även krusbärsbuskar och vid de senare tillfällena också vinbär (SE/VALA/00274, O IIa J I:2 & P IV:2). Den utförliga uppräkningen

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:29:37

av fruktträd och bärbuskar, där hallon inte nämns, talar för att odlade hallonbuskar troligen inte fanns på prästgården under 1800-talets början.

Prästgårdsträdgårdens utformning

På de historiska kartorna över prästgården i Östra Eneby kan trädgårdens läge följas bakåt i tid till 1698. På den äldsta kartan (SE/VALA/00274/R III, 020841) är trädgården placerad väster och norr om mangårdsbyggnaden. Detta stämmer även med 1861–62 års karta (SE/VALA/00274/R III, 020849) där trädgården fortsatt ligger på baksidan av byggnaden. Efter 2023–2024 års arkeologiska undersökningar vet vi att mangårdsbyggnadens läge är detsamma vid båda tillfällena. Placeringen av kökträdgården bakom bostadshuset går i linje med vad som är belagt vid arkeologiska undersökningar av stadsgårdar från såväl medeltid som tidigmodern tid (Lindeblad & Nordström 2014:39), även om en viss variation i avståndet till bebyggelsen kan beläggas för landsbygdens trädgårdar under tidigmodern tid (Hallgren 2016:128).

Vad däremot förändras i prästgårdarnas trädgårdar under perioden efter 1600-talet är själva utformningen. Från att ha utgjort en nyttoträdgård med motsvarighet i bondgårdarnas kålgårdar (fig. 3) blir prästgårdsträdgårdarna under 1600- och 1700-talet alltmer inspirerade

Figur 3. Stenbro prästgård (Södermanland) med typisk nyttoträdgård, troligen 1860-tal. Ursprunglig fotograf okänd. Foto: David Frederiksen. Kungliga biblioteket, Kart- och bildsamlingen.

Figur 4. Asby prästgård med trädgård 1905. De organiskt formade ytorna kombinerar nytto- och lustträdgården där såväl fruktträd, (bär-)buskar, gångstigar och gräsytor ryms. Foto: A. C. Hultgren. OM.H.000037, Östergötlands museum, CC-BY-NC.

av parkliknande herrgårdsmiljöer (Flinck 1994:123). Under 1800-talet anammas den så kallade tyska stilen (fig. 4) med en blandning av regelbundna och organiska former, såsom slingrande gångar och rundade eller droppformade kvarter – en kombination av barockträdgård och engelsk park (Flinck 1994:92; Nohlin 2023:60).

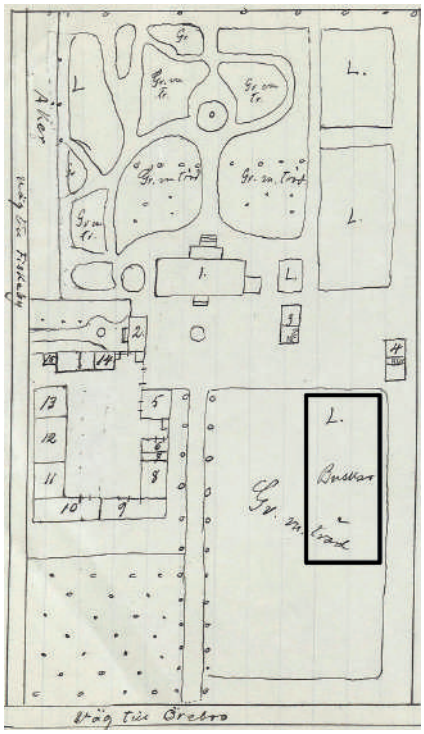
Samma utveckling kan följas i Östra Eneby, där 1861–62 års karta

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:29:37

ännu visar en trädgård med regelbundna, fyrkantiga kvarter och en allé som leder fram till mangårdsbyggnaden (fig. 5). I och med dateringen av djurbenen i dikena mellan odlingsbäddarna konsulterades även senare arkivmaterial för att försöka identifiera odlingsytan. I Nordiska museets prästgångsinventering från 1900-talets början ombads prästerna att beskriva inte bara bebyggelsen utan också sina trädgårdar. På en skiss från 1917 finns en återgivning av Östra Eneby prästgårds trädgård som uppvisar stora förändringar jämfört med 1861–62. Köksträdgården på baksidan har omvandlats så att den utgörs av såväl nya rektangulära odlingsland som organiskt formade kvarter och gångar kring en mittaxel. Trädgården har också expanderat till en mer exponerad yta på framsidan i nordost. Ytan är parallell med allén och omfattar bland annat den nu undersökta odlingen – markerad L för land – på vilken prästen skrivit ”Buskar” (fig. 6). Med stor sannolikhet avses här bärbuskar, vilket sätter makrofossilanalysen i ett nytt ljus.

Figur 5. Östra Eneby prästgård 1861–62, med trädgården belägen på baksidan av manbyggnaden. De aktuella odlingsbäddarna har legat norr om allén, närmast gårdsplanen. Norrköpings Östra Eneby kyrkoarkiv (kartan beskuren).

Figur 6. Östra Eneby kyrkoherdeboställe 1917. Trädgården på husets baksida (överst) har nu omformats enligt tysk stil. På husets framsida syns ett land med noteringen ”Buskar” i hörnet. Den undersökta ytan är ungefärligt markerad med svart rektangel. Nordiska museets arkiv (bilden beskuren).

Slutsats och tolkning

Trots att bärfröer är mycket vanligt förekommande i arkeologiska kontexter från historisk tid finns få säkra belägg på faktisk odling av bär; vad gäller odling av hallon är materialet ännu skralare. Med mycket stor sannolikhet är det just en hallonodling som dokumenterats i vid Östra Eneby prästgård, även om

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:29:37

också andra bärbuskar kan ha funnits på platsen. Hallon har ett ytligt rotsystem, vilket skulle kunna förklara varför rötter inte vuxit ner och stört anläggningsfasens spadstick.

Dateringen av djurbenen samt det historiska kartmaterialet pekar mot en trolig etablering av odlingen någon gång mellan 1860 och 1917. Här kan nämnas att användning av mänsklig latrin som trädgårdsgödsel minskar kraftigt under 1800- och 1900-talet, vilket stärker tesen att hallonfröna kommer från en odlad varietet (Heimdahl, personlig kommunikation). Det kan i sammanhanget också lyftas att vissa prästfamiljer under 1800-talet odlat bär för avsalu (Flinck 1994:132ff).

En olöst fråga är vad djurbenen i gångarna mellan odlingsbäddarna haft för funktion. Det är inte osannolikt att de haft ett jordförbättrande syfte, som tillförsel av fosfor, kanske även dränering. Maria Flinck pekar på prästernas under 1700- och 1800-talet tid stora intresse för och kunskaper i botanik, som kunde innebära att ”särskilt avancerade odlingsmetoder” praktiserades av vissa (Flinck 1994:126, 134). Prästernas betydelse för att lära ut och sprida nya idéer om odling till bondebefolkningen har också lyfts (Ahrland 2025:257; Flinck 2025:378), även om det bör påpekas att skötseln av hushållets trädgård var prästfruns ansvar (Flinck 2025:376ff). Möjligen har prästen i Östra Eneby haft en specifik idé kring djurbenens funktion som vi nu inte kan avkoda. En annan ledtråd är hallonlandets placering och dikenas iögonfallande utseende med de vita benen kontrasterande mot den mörka odlingsjorden. Det exponerade läget på framsidan av prästgården, som avviker från kökträdgårdens tidigare läge, antyder att odlingsytans utformning kan ha varit riktad mot besökare på prästgården, och att benen varit synliga av estetiska och/eller pedagogiska skäl.

Veterligen är bärodlingen i Östra Eneby den hittills enda arkeologiskt dokumenterade odlingslämningen i landet som med stor säkerhet kan tolkas som en hallonodling. Här finns med andra ord ett exempel på hur en sådan odling kunnat se ut till utformning, placering och innehåll.

Tack till Jens Heimdahl och Anna Andréasson Sjögren som läst artikeln och kommit med hjälpsamma kommentarer.

Karolina Kegel
MA
Arkeologerna, Statens historiska museer
E-post: karolina.kegel@arkeologerna.com

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:29:37

Referenser

Litteratur

Ahrland, M. 2025. Trädgården som upplysningsprojekt 1720–1800. *Svensk trädgårdshistoria: 1500–1800*. Ahrland, Å., Flinck, M. & Heimdahl, J. Stockholm, Kungl. Vitterhetsakademien, 233–343.

Andréasson Sjögren, A. 2025. *Från kål till Paradis: medeltidens trädgårdar inom dagens Sverige*. Diss. Stockholm, Stockholms universitet.

Andréasson Sjögren, A. 2021. Medeltidens trädgårdsodling. *Svensk trädgårdshistoria: Förhistoria och medeltid*. Andréasson Sjögren, A., Heimdahl, J. & Leino, M. W. Stockholm, Kungl. Vitterhetsakademien, 53–99.

Flinck, M. 2025. Trädgårdsarbete i självhushållningens tid. *Svensk trädgårdshistoria: 1500–1800*. Ahrland, Å., Flinck, M. & Heimdahl, J. Stockholm, Kungl. Vitterhetsakademien, 345–419.

Flinck, M. 1994. *Tusen år i trädgården: från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Stockholm, Tiden.

Hallgren, K. 2016. *En kåhltäppa eij at räkna: köksväxtodlingen i 1700-talets jordbrukssystem*. Diss. Uppsala, Sveriges lantbruksuniversitet.

Heimdahl, J. 2025. Allmogens trädgårdsodling 1400–1700. *Svensk trädgårdshistoria: 1500–1800*. Ahrland, Å., Flinck, M. & Heimdahl, J. Stockholm, Kungl. Vitterhetsakademien, 24–91.

Heimdahl, J. 2014. När grönskans prakt till mull och stoft förtvinat. Forna tiders trädgårdar i Sverige studerade genom kvartärgeologi och arkeobotanik 1999–2012. *Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA)*. Andréasson, A., Gräslund Berg, E., Heimdahl, J., Jakobsson, A., Larsson, I. & Persson, E. (red.). Alnarp, Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap, Sveriges Lantbruksuniversitet. [Elektronisk resurs]. http://pub.epsilon.slu.se/12372/ (hämtat 2025-01-09), 3–15.

Heimdahl, J. 2009. Geoarkeologiska analyser av stratigrafi och växtmakrofossil från kvarteret Diplomaten, Jönköping. *Tyska madens gröna rum: specialstudier till den arkeologiska undersökningen i kvarteret Diplomaten, RAÄ 50, Jönköpings stad*. Heimdahl, J. & Vestbö Franzén (red.). Jönköping, Jönköpings läns museum, 11–36.

Hjalmarsson, I. 2005. Våra bärbuskar. *Människan och floran*. Tunón, H., Pettersson, B. & Iwarsson, M. (red.). Stockholm, Wahlström & Widstrand, 325–329.

Lindeblad, K. & Nordström, A. 2014. Trädgårdsarkeologi i medeltida och tidigmoderna städer. *Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA)*. Andréasson, A., Gräslund Berg, E., Heimdahl, J., Jakobsson, A., Larsson, I. & Persson, E. (red.). Alnarp, Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap, Sveriges Lantbruksuniversitet. [Elektronisk resurs]. http://pub.epsilon.slu.se/12372/ (hämtat 2025-01-09), 31–47.

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:29:37

Leino, M. W. 2023. Trädgårdens nyttoväxter. *Svensk trädgårdshistoria: 1800- och 1900-tal*. Gunnarsson, A., Gustavsson, E., Klintborg Ahlklo, Å., Nolin, C., Olausson, I. & Leino, M.W. Stockholm, Kungl. Vitterhetsakademien, 207–241.

Leino, M. W. 2021. Trädgårdens kulturväxter. *Svensk trädgårdshistoria: Förhistoria och medeltid*. Andréasson Sjögren, A., Heimdahl, J. & Leino, M. W. Stockholm, Kungl. Vitterhetsakademien, 101–154.

Menander, H. & Arcini, C. 2013. Med bidrag av Mathias Bäck, Annica Cardell, Jens Heimdahl och Maria Vretemark. Dominikankonventet S:t Olof. *Borgare, bröder och bönder: arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia*. Hedvall, R., Lindeblad, K. & Menander, H. (red.). Stockholm, Riksantikvarieämbetet, 197–227.

Nolin, C. 2023. 1800-talet – mångfaldens trädgårdar och parker. *Svensk trädgårdshistoria: 1800- och 1900-tal*. Gunnarsson, A., Gustavsson, E., Klintborg Ahlklo, Å., Nolin, C., Olausson, I. & Leino, M.W. Stockholm, Kungl. Vitterhetsakademien, 27–105.

Viklund, K. 2014. Arkeobotanik och trädgårdshistoria. *Källor till trädgårdsodlingens historia: fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA)*. Andréasson, A., Gräslund Berg, E., Heimdahl, J., Jakobsson, A., Larsson, I. & Persson, E. (red.). Alnarp, Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap, Sveriges Lantbruksuniversitet. [Elektronisk resurs]. http://pub.epsilon.slu.se/12372/ (hämtat 2025-01-09), 17–31.

Arkivkällor

SE/VALA/00274, O IIa J I:2 = 1825, Norrköpings Östra Eneby kyrkoarkiv O IIa, volym J I:2. Husesyn på prästgården 12 juli 1825.

SE/VALA/00274, O IIa P IV:2 = 1761 och 1786, Norrköpings Östra Eneby kyrkoarkiv O IIa, volym P IV:2. Husesyn på prästgården den 26/6 1761 samt juli 1786.

SE/VALA/00274/R III, 020841= Charta öfwer Eneby Prästegård Crono, på slätlandet belägen uti Östergötland, Bråbo Härad och Eneby Socken.1698. Norrköpings Östra Eneby kyrkoarkiv, serie R III, Kartor och ritningar från Kartia.

SE/VALA/00274/R III, 020849 = Karta öfver alla ägorna till Ö. Eneby pastorsboställe uti Östra Eneby socken, Bråbo härad och Östergötlands län. 1861–62. Norrköpings Östra Eneby kyrkoarkiv, serie R III, Kartor och ritningar från Kartia.

Östra Eneby kyrkoherdeboställe 1917. Nordiska museets arkiv, Prästgårdsinventeringen, volym 17.

Personlig kommunikation

Heimdahl, J. 2025. Angående bärodling under historisk tid [telefonsamtal]. (Personlig kommunikation den 10 januari 2025).

Magnell, O. 2024. Stora kor och grisar i Östergötland [e-post]. (Personlig kommunikation med Karin Lindeblad den 27 juni 2024).

Downloaded by 216.73.217.34 2026-11-15 01:29:37